

medan frånsidan har en krona (LL 7) resp. bokstaven A (LL 8a-8h). Den tredje typen har en krona på åtsidan och bokstaven A på frånsidan (LL 9a-9f).

Kristina, Reval, 1 öre 1649. SB 66 (B. Ahlström, Y. Almer & K. Jonsson, *Sveriges besittningsmynt. Stockholm 1980*).

Staden Reval hade egen myntningsrätt och under den svenska tiden pågick en omfattande myntning under vissa perioder. Under Kristina präglades bl.a. 1 öre 1648-1651.

Det här avbildade myntet verkar vid första anblicken sakna sista årtalssiffran, eftersom den tredje årtalssiffran har punsats in mitt emellan utrymmet mellan skölden och pärlringen. I stark förstoring kan man emellertid se svaga rester av vad som måste tolkas som siffran 9, d.v.s. den är präglad 1649.

Forskning

Fredag 11 juni klockan 10.00 i De Geer-salen, Geovetarhuset, Stockhoms universitet, disputerar fil.kand. Cecilia von Heijne på sin doktorsavhandling *Särpräglad, Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130)*. Opponent är dr. philos. Svein H. Gullbekk, Universitetets Myntkabinett, Oslo. Avhandlingen behandlar de vikingatida myntfynden och tar bl.a. upp de regionala variationerna mellan myntfynden i Sydskandinavien och orsakerna till dessa. Avhandlingen består av två delar, en analysdel och en katalogdel. Disputationen är of-

fentlig. Avhandlingen kan inköpas vid disputationstillfället.

Litteratur

British Numismatic Journal 2003. Utgiven till British Numismatic Societys 100-årsjubileum. Innehåller bl.a. artiklar om föreningens historia samt forskningshistorik över Storbritanniens numismatik.

Helmut Burmeister (red.), *Friedrich, König von Schweden, Landgraf von Hessen-Kassel*. Hofgeismar 2003. I samband med en utställning i Hofgeismar 2003-2004 över Fredrik (I), utges en publikation som även tar upp Fredriks hessiska myntning.

Richard Kjellgren, *Myntfynd från Bohuslän. Sveriges Mynthistoria*. Landskapsinventeringen 11. Stockholm 2004.

Repertorium zur neuzeitlichen Münzprägung Europas. Band III. Der fränkische Reichskreis. Wien 2004. Detta är den tredje delen av planerade 19 volymer som kommer att omfatta hela Europas myntning ca 1500-1806. Alla valörer och årtal redovisas i tabellform och typerna är illustrerade. Bl.a. tas den svenska myntningen i Fürth, Nürnberg och Würzburg med. Av Axel Oxenstiernas taler u.å. redovisas även ett avslag i koppar (privat ägo).

Sören Norbys *räkenskapsbok för Gotland 1523-24*. Utgiven med inledning och register av Evert Melefors med skattehistorisk översikt av Tryggve Siltberg. Visby 2003.

Kenneth Jonsson

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

myntstudier

Mynttidskriften på Internet

Nr 2004:2 - april

www.numismatiskaforskningsgruppen.su.se

Yngve Almer 70 år

Rolf Alstertun

Numismatikern och mynthandlaren Yngve Almer fyller 70 år den 6 april 2004. Jubilaren växte upp i Odensbacken ett par mil utanför Örebro. Fadern var tandläkare. Efter realskolan på Karolinska och kvällsstudier vid Tekniska läroverket i Örebro arbetade han därefter några år i elbranschen. Som bekant styrs ju våra liv i hög grad av slumpen. En tvåkrona från Delawarejubileet 1938 bland växelpengarna blev 1956 Yngves öde. Intresset för mynt och myntsamlade var väckt! Beklagligtvis händer sådant knappast idag. Mynthandlare runtom i Sverige och även i våra grannländer började nu få besök av Yngve. Framför allt var det de svenska mynten som intresserade honom. Samtidigt med sitt samlade studerade han all tillgänglig numismatisk litteratur inom svensk numismatik och med tiden förvärvade han sig sådana kunskaper att han kom att betraktas med stor respekt även av de främsta auktoriteterna inom området. På myntauktionerna började man snart lägga märke till den nye myntsamlaren från Örebro som uppenbarligen kände till saker och ting om vissa av de utbudna objekten som även de garvade handlarna i Stockholm hade förbisett. Några av dessa mynt är numera XR-märkta i värderingslistorna. Även i hemstaden uppmärksammades den kunnige myntsamlaren, bl.a. i ett stort hemma-hos-reportage i Örebro-Kuriren i december 1964 med rubriken "Han samlar på gamla mynt". För en imponerad reporter förevisar Yngve stolt sina mynt som ligger ordnade på brickor i ett före detta isskåp. Favoritmyntet är en felpräglad 4-mark slagen för Karl IX (SM 34b). Någon uppskattning av värdet på sin samling vågar han sig inte på men upprepar gång på gång

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professor i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s. inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi scannar in.

blygsamt att den är "ofullständig". Reportern är också oerhört imponerad av Yngves kunskaper medan denne gör sitt bästa för att förringa dem "och vill rakt inte framstå som expert". Besöken på Kungl. Myntkabinetet i Stockholm var genom åren talrika och vid ett tillfälle i slutet av 1960-talet adresserade dess dåvarande chef Nils Ludvig Rasmusson ett brev till Yngve med tillägget "Till Sveriges mest numismatiska mynthandlare". Uppskattningen var f.ö. i högsta grad ömsesidig. Våren 1980 invaldes Yngve i styrelsen för anrika Svenska Numismatiska Föreningen, SNF, där han kvarstod till 1985 då tidsbrist omöjliggjorde vidare engagemang i föreningsstyrelsen. Att vara nygift kräver sin tribut. För sina insatser inom numismatiken mottog Yngve 1981 Svenska Numismatiska Föreningens Elias Brenner-medalj. Enligt stadgarna utdelas den "till svensk eller utländsk medborgare, som utmärkt sig antingen genom att på ett föredömligt sätt främja numismatikens intressen i Sverige och kunskaperna i detta ämne, eller genom en synnerligen framstående samlargärning."

År 1965 innebar en yrkesmässig nyorientering för Yngve. Då inregistrerade han sin firma och blev mynthandlare i Örebro på heltid. Firma Yngve Almer Mynthandel är f.ö. fortfarande i full verksamhet, även om den de senaste tio åren haft en delvis annan

inriktning. Starten skedde vid en gynnsam tidpunkt. Sedan 1950-talet var intresset för mynt och myntsamlade i stigande och ökade ytterligare i och med de två Hirsch-auktionerna i Stockholm (1966 och 1970) på delar av Sven Svenssons samling. En annan gynnsam omständighet som i högsta grad bidrog till den lyckade firmastarten var att tandläkaren och storsamlaren Manne Jacobson (1894-1974) i Lindesberg vid denna tid var i färd med att avyttra sin utomordentligt fina myntsamling. Av honom kunde Yngve nu förvärva en hel del mycket bra material till sina lagerlistor. Beträffande de medeltida mynten säger sig Yngve först långt senare ha insett hur sällsynta och intressanta många av dem verkligen var. Av lagerlistorna kom den första ut i december 1967 och fr.o.m. lista 3 (1968) finns mynt från Manne Jacobsons samling med. I denna samling ingick bl.a. Georg de Laval's hela svenska myntsamling. År 1941 hade Manne Jacobson och fabrikör Sven E. Westberg i Nyköping köpt hälften var av den. Affären förmedlades av mynthandlaren T.G. Appelgren i Stockholm. I enlighet med en ömsesidig överenskommelse kunde Jacobson vid Westbergs död 1944 förvärva även dennes halva. Vid den enes frånfälle skulle nämligen den andre överta dennes del. Yngves kontakt med Manne Jacobson, en kontakt som utvecklades till vänskap, hade etablerats då han hjälpte till med sammanställningen av den första upplagan av Bjarne Ahlströms "Sveriges besittningsmynt" (1967). Jacobsons samling innehöll nämligen flera mycket sällsynta sådana.

Som exempel kan nämnas 3 dukater 1632 slagen i Augsburg för Gustav II Adolf (SB 1), ½ taler 1641 slagen i Stettin för drottning Kristina (SB 21) och 1 dukat 1659 slagen i samma stad för Karl X Gustav (SB 33). Man kan i det här sammanhanget bara beklaga att en av vårt lands största och intressantaste privata myntsamlingar skingrades utan att i sin helhet först förtecknas åt eftervärlden.

mynten kan man säga följande. Skatten har sannolikt deponerats i början av 1050-talet. Under denna tid brukar andelen engelska mynt ligga på ca 10-30%. I denna skatt utgör de bara 2,4% (3 ex.) liksom de danska (3 ex.), 0,8% är italienska (1 ex.) medan resterande 94,6% (119 ex.) utgörs av tyska mynt.

Skatten har deponerats precis innan (eller kort tid efter?) en period ca 1055-1075 då myntimporten var mycket blygsam. Det hänger sannolikt ihop med att man i Friesland (huvudsakligen nuvarande norra Nederländerna) började blanda i koppar i mynten. Dessförinnan hade mynten varit av nästan rent silver (15 lod - 94%) och behövde därför bara vägas för att man skulle kunna fastställa (silver)värdet. Därefter var det inte längre möjligt, eftersom man inte visste hur mycket silver det fanns i mynten. Mynten förlorade därför snabbt sin roll som betalningsmedel i de gotländska köpmännens handel med utlandet, framförallt med Tyskland. Först efter ca 1075 upphörde man att blanda i koppar och fr.o.m. då började man åter att importera mynt till Gotland, men i mycket mindre skala än tidigare.

Skatten från Kroks består nästan enbart av mynt präglade efter ca 1020, d.v.s. de utgör sannolikt resultatet av en enda handelsfärd till norra Tyskland och mynten har sedan förts hem till Gotland. På Gotland fanns det vid denna tid stora mängder äldre mynt i omlopp, men eftersom de saknas i Krokskatten tyder det på att ägaren inte bedrivit handel med andra gotlänningar innan mynten hamnade i jorden.

De engelska mynten är representerade med vardera ett ex. från Cnut 1017-1035, Harold I 1035-1040 och Edward Bekännaren 1042-1066. De danska är präglade för Magnus 1042-1047, Sven Estridsen 1047-1074 samt ett ex. som efterpräglar en bysantinsktyp och sannolikt är präglad ca 1025. Den tyska delen domineras av mynt präglade i Goslar (Otto-Adelheid-Pfennige), Mainz, Speyer och Worms samt Andernach och

Groningen. Deventer, Köln samt en okänd myntort i Friesland är också vanliga.

Resultatet är ännu inte klart av den utgrävning på fyndplatsen som görs för att fastställa fyndkontexten. Majvor Östergren kunde i sin doktorsavhandling (Mellan stengrund och stenhus, Stockholm 1989) visa att den långt vanligaste platsen där man deponerar en skatt är i ett hus. Fyndplatsen ligger några hundra meter från havet och kan ha samband med en av de ca 50 vikingatida hamnar som Dan Carlsson har lokaliserat runt ön. Det skulle kunna förklara fyndplatsen i ett skogsområde.

Mynt

Fynd gör att det hela tiden dyker upp nya mynttyper och varianter. Även på den privata marknaden dyker det då och då upp intressant material. Två exempel ska redovisas här.

Hans 1497-1501, Västerås, ½ örtug, LL 8 (L.O. Lagerqvist, Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565). Stockholm 1970).

Denna variant var enligt LL tidigare endast känd i offentliga samlingar. Den skiljer sig från övriga varianter av denna typ genom att den saknar bitecken vid bokstaven A. Vad bitecknen (på fältet eller i omskriften) på senmedeltida mynt betyder är osäkert. I vissa fall är det helt klart att de markerar emissioner med olika vikt och/eller halt. I andra fall skulle de t.ex. kunna ha en kontrollfunktion för att beteckna olika avdelningar inom ett myntverk. Det kan heller inte uteslutas att de i vissa fall inte hade någon praktisk funktion. I detta fall kan man konstatera att under Hans korta regeringstid präglades tre typer av ½ örtugen i Västerås. Två har på åtsidan Oldenburgs vapen på stort kors

2) endast Anunds mynt tilläts cirkulera och de hade ett nominellt värde

I båda fallen måste man kunna skilja Anunds mynt från andra mynt. Det var ingen svårighet att skilja bort de tyska mynten, men

som kan vara böhmiskt.

De tyska mynten kommer från Köln, Groningen, Soest, Goslar (Otto-Adelheid-Pfennige), Würzburg, samt Mainz /Worms/ Speyer och eventuellt Bayern.

De tyska mynten går tidsmässigt fram till 1020-talet, vilket stämmer väl med dateringen för de engelska och med ledning av nu kända mynt kan skatten dateras till mitten eller strax efter mitten av 1020-talen. Det betyder att den tillhör den tid då Anund Jakobs (1022-1050) myntning pågick i Sigtuna, men trots det saknas hans mynt ännu helt och hållet i skatten. Hur ska man kunna förklara det? De importerade mynten (tyska och engelska m.fl.) kan inte ha cirkulerat i Sigtuna som mynt, d.v.s. med ett nominellt värde (i detta fall 1 penning), utan deras värde måste ha bestämts av vikten vilket var möjligt eftersom mynten var av i stort sett rent silver. Vi vet inte hur myntcirkulationen var reglerad i Sigtuna vid denna tid. Om den hade varit helt fri, d.v.s. alla typer av mynt fick cirkulera fritt, bestämdes myntens värde av metallvärdet (=vikten), är det svårt att se hur myntningen kunde bedrivas utan att ge stora förluster. Anunds mynt var då inte värda mer än andra mynt trots att kostnaden för myntningen kan uppskattas till ca 10% av metallvärdet, d.v.s. för varje mynt som präglades uppstod en förlust på ca 10%. Därför måste Anunds mynt haft ett nominellt värde (= värde utöver metallvärdet). I så fall kan man tänka sig två system.

1) Anunds mynt hade ett nominellt värde och alla andra mynt värderades efter vikt

bland de engelska mynten fanns typer som överensstämde med Anunds mynt. För att kunna skilja dem åt, måste man kunna läsa inskrifterna (ibland hjälpte inte ens det eftersom man ibland angav Knuts namn på sigtunamynten). Det mest troliga är ändå att man använde ett system som motsvarade den här föreslagna första varianten.

Skatten från Sigtuna kan därför antingen representera mynt som betalningsmedel baserat på vikten eller också har de medvetet plockats undan eftersom de inte var gångbara i Sigtuna. I det senare fallet måste tanken ha varit att de skulle användas på en annan plats än Sigtuna (eller att de ännu inte lösts in mot Anunds gångbara mynt).

Ny vikingatida myntskatt på Gotland

I genomsnitt hittas det en ny vikingatida myntskatt varje år på Gotland. Det brukar ske i samband med jordbruksarbete, men det gäller inte för den skatt som hittades på juldagen 2003 (något av en försenad julkapp!) i Kroks, Tofta sn. På en villatomt i ett skogsområde skulle en stubbe tas bort. När stubben hade lyfts bort och man skulle skaka loss jord och sand trillade mynt från skatten ner på marken. Platsen har efterundersökts och totalt har man hittat ca 360 mynt. Med hjälp av bilder på knappt hälften (126) av

Om möjligt borde den absolut rekapituleras. Kanske en utmaning för vår jubilar – vem skulle kunna göra det bättre än han?

I lagerlista 10 (1972) var det dags för näste storsamlare då merparten av direktör C.O. Ahlgårds svenska kopparmynt utbjöds till försäljning. Yngve hade då under flera år varit Ahlgård behjälplig när denne lagt upp sin stora svenska samling vars grundstomme var morfadern N.A. Bohlins samling av svenska och svenska besittningars mynt, inköpta åren 1900-1935. Lagerlista 10, som f.ö. finns recenserad på webben, kom att bli den sista. Då större delen av Ahlgårds myntsamling sedan såldes skedde det vid två på varandra följande auktioner i Stockholm anordnade av B. Ahlström Mynthandel AB. Den första av dem (Ahlström auktion 4) hölls i oktober 1973. Det grundläggande katalogiseringsarbetet och uppdelningen av samlingen inför de båda auktionerna utfördes av Yngve. År 1977 såldes resten av Ahlgårds svenska silvermyntsamling, innehållande bl.a. en exklusiv typsamling, på auktion i Borås anordnad av Per Österlund Myntauktioner AB. Försäljningen blev en stor framgång inte minst tack vare den fullödiga auktionskatalogen. Den var utarbetad av Yngve som i den kom med något av en innovation inom området. På katalogens inledande sidor porträtterades ett antal (22) framstående numismatiker och myntsamlare i vars samlingar de utbudna mynten tidigare ingått. En fin proveniens höjer ju onekligen saluvärdet på ett samlarobjekt. Beträffande myntauktioner bör nämnas att Yngve åren 1977-1985 regelbundet deltog i utarbetandet av Bjarne Ahlströms auktionskataloger. I den sviten ingick bl.a. de båda stora Pripps-auktionerna (auktionerna 27 och 29). Generellt känneteckas Yngves katalogiseringsarbete alltid av en noggrann och omsorgsfull beskrivning av de saluförda objekten, något som ibland kan komma i konflikt med krasst ekonomiska avväganden. Kataloger är dyra och omfånget bör därför i görligaste

mån begränsas. Några sådana ekonomiska synpunkter tilläts dock inte lägga hinder i vägen när Yngve som en sista väntjänst utarbetade auktionskatalogen över sin i september 1994 bortgångne gode vän Ingemar Carlssons myntsamling. Som katalog betraktat torde det vara den bästa och mest omsorgsfullt utarbetade myntauktionskatalogen hittills i vårt land. Beskrivningen av objekten är genomgående minutiös och de många fördjupande kommentarerna mycket informativa. Auktionen ägde rum i Stockholm den 22 oktober 1995 och ombesörjdes av Ahlström Myntauktioner AB.

Yngve har som synes genom åren haft många uppgifter vid sidan sitt dagliga arbete i myntbutikerna på Storgatan 49 i Örebro. Tillsammans med kollegerna Bjarne Ahlström och Madeleine Glück i Stockholm tog han initiativet till bildandet av Sveriges Mynthandlares Förening 1973. Åren 1977-1980 var han föreningens ordförande. Förberedelserna och researcharbetet inför publiceringen av "Sveriges Mynt 1521-1977" (1976) och andra upplagan av "Sveriges besittningsmynt" (1980) var omfattande och tidskrävande. På uppdrag av Svenska Numismatiska Föreningen arbetade Yngve några år på 1980-talet med att gå igenom delar av Sven Svenssons myntsamling. En

annan samling som han i början av 1980-talet också fick i uppdrag att gå igenom och katalogisera var Skara Högre Allmänna Läroverks myntsamling. Den finns på Västergötlands museum i Skara och omfattar totalt drygt 4.600 nummer. En insats som Yngve gärna erinrar sig är när han hösten 1971 efter ett veritabelt detektivarbete räddade tillbaka en stulen myntsamling till dess rättmätige ägare. Samlingen var mycket värdefull och ägaren förtvivlad. Polisen stod handfallen och helt utan spår men kunde av Yngve få den ledtråd som behövdes för ett snabbt uppklarande. På första sidan hade Nerikes Allehanda den 11 december 1971 en stort uppslagen artikel under rubriken ”Vaken mynthandlare klarade upp stor kupp. En samlares hela livsverk räddades”. Som framgår av bibliografin nedan har tiden även räckit till för en hel del numismatiska artiklar och debattinlägg, oftast tillsammans med vännen Ingemar Carlsson. Flera av artiklarna rör kopparmyntningen på 1600-talet. Det är ingen tillfällighet. ”En strävan har varit att lyfta fram även enkla mynt i rampljuset”, för att använda Yngves egna ord. Särskilt har tillverkningsprocesserna och präglingsteknikerna fångat hans intresse. Vid sådana studier har ibland vissa mynts äkthet ifrågasatts, vilket stundtals fått debattens vågor att gå höga.

Trots sina många åtaganden på annat håll har Yngve förblivit sin hemstad trogen. På det lokala planet var Yngve några år i mitten av 1960-talet sekreterare i Örebro läns lokalavdelning av Samlarförbundet Nordstjärnan. Tillsammans med kollegan Lars-Magnus Björkquist anordnades då några mycket uppskattade myntauktioner i Örebro. När sedan Örebro Numismatiska Förening bildades i oktober 1977 var Yngve en av initiativtagarna. Givetvis var det till honom den nybildade styrelsen med förtroende överlät ansvaret för föreningens auktionsverksamhet. Som antytts ovan har Firma Yngve Almer Mynthandel de senaste åren

delvis ändrat verksamhetsinriktning. Gamla vykort har i hög grad ersatt mynt även om det numismatiska kunnandet fortfarande kommer väl till pass med jämna mellanrum. Hösten 1993 bildades Örebro Läns Vykortsförening med Yngve som en av initiativtagarna. Han har sedan starten varit föreningens uppskattade ordförande.

Till sist:

Yngve! Vi är många som hoppas att du åter skall hitta tillbaka till numismatiken. Uppgifter saknas förvisso inte för en person med ditt kunnande och din erfarenhet.

Lycka till och grattis på födelsedagen!

Vännen

Rolf Alstertun

Bibliografi

1976

Sveriges Mynt 1521-1977. Stockholm (tillsammans med BA och BHn).

1977

Funderingar kring öresmynten och varianter från 1500-talet. *Myntkontakt* 1977:8, 11-13 (tillsammans med IC).

Ovala sidor på valsverkspräglade mynt. *Skandinavisk Numismatik* 1977:9, 24-26 (tillsammans med IC).

1978

Prisguide över Sveriges mynt 1818-1978. Stockholm (tillsammans med BA och JES).

Projekt till mynttyp från 1600-talet. *Myntkontakt* 1978:4, 99-101 (tillsammans med IC).

Projekt till mynttyp från 1600-talet. Ett tillägg. *Myntkontakt* 1978:7, 198 (tillsammans med IC).

Ännu ett kapitel i följetongen om ovala sidor. *Skandinavisk Numismatik* 1978:1, 33 (tillsammans med IC).

Jonas Hallenbergs afhandling om mynt och warors värde i Sverige under konung Gustaf I:s regering. *Skandinavisk Numismatik* 1978:1, 12-17 (tillsammans med IC).

Studies in Medieval Archaeology 10. Lund. KMK - Kungl. Myntkabinettet, Stockholm. Lagerqvist, L. O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*. Stockholm.

Malmer, B. & Wiséhn, I. 1983. *Myntfynd från Ångermanland*. Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 2. Stockholm.

Meier, O. 1932. *Der Brakteatenfund von Bokel bei Bevern, Kreis Bremervörde*. Hannover 1932.

NM - *Numismatiska Meddelanden*. Stockholm

Nordal, M. 1980 (1716). *Om Medelpad. Akademiskt lärdomsprov av Matthias Nordal 1716*. Översatt från latinet av Arvid Enqvist. Det gamla Medelpad nr 9. Sundsvall.

Persson, E. 1935. Västeråsbrakteater från början av 1200-talet. *Moneta* I:2-4, 71-73.

Ramqvist, P. H. 1996. Förhistoria i Medelpad. En tolkning av de samhälleliga förändringarna ca 7000 f Kr-1100 e Kr. *Sundsvalls historia. Del I*:14-44. Sundsvall.

Rasmuson, N. L. 1941. Nordingrå kyrkoruin. Myntfynden. *Ångermanland* 1940-41, 80-85.

Selinge, K.-G. 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria*, 153-459. Härnösand.

SHM - Statens Historiska Museum, Stockholm.

Skyllberg, E. 2001. *Södermanlands medeltida bergsbruk - en feodal angelägenhet*. Sörmländska handlingar 50.

SML 2 = Malmer & Wiséhn 1983.

SML 7 = Wiséhn 1992.

SML 8 = Wiséhn 1995.

SNT - Svensk Numismatisk Tidskrift.

Stockholm.

Stiernstedt, A.W. 1880, *Beskrifning öfver friherre A.W. Stiernstedts svenska myntkabinett*. NM VI-VII.

Strid, J. P. 1993. *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Stockholm.

Stähle, C. I. 1960. *Rannsakingar efter antikiteter. Band I. Uppland, Västmanland,*

Dalarna, Norrland, Finland. Häfte I. Text. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.

Thordeman, B. 1934. En Västeråsbrakteat ur Bokel-fyndet. *Fv* 1934, 180-181.

Wallander, A. 1984. Ådals-Lidens äldsta kyrka. *Människan i Ådalen*:67-73. Härnösand.

Wallander, A. 1986. Styresholm. *Ångermanland-Medelpad* 1986:205-220.

Wiséhn, E. 1991. ”Äre tunna silwerpenningar hittade...”. Ett myntfynd från Tuna kyrkogård i Medelpad. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* nr 6 1991:98-103.

Wiséhn, E. 1992. *Myntfynd från Härjedalen, Jämtland och Medelpad*. Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 7. Stockholm.

Wiséhn, E. 1995. *Myntfynd från Lappland, Norrbotten och Västerbotten*. Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 8. Stockholm.

Zachrisson, I. 1976. *Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweden*. Early Norrland 10. Stockholm.

Aktuellt

Fynd

Sigtuna, kv. Professorn 1

Som tidigare rapporterats (Myntstudier 2004:1, 16) är en vikingatida myntskatt som 2000 hittades i Sigtuna, kv. Professorn 1, under konservering. Arbetet har nu fortskridit så långt att i stort sett bara en stapel ligger kvar i ursprungligt läge i skattgömmen (se bilder). Det totala antalet mynt kan nu uppskattas till ca 95 ex. varav ca 40 är helt eller delvis separerade. De gör att de kan bestämmas i detalj eller åtminstone till land. Tre är engelska, alla är av samma typ: Cnut, Pointed Helmet ca 1023-1029. De övriga är tyska, möjligen med undantag för ett

uppland och Hälsingland. *En norrlands-bygd möter yttervärlden. Styresholmsprojektets medeltidssymposium på Høla folkhögskola 26-28 juni 1992*:65-75. Styresholmsprojektets skrifter 3. Härnösand.

Cornell, H. & Rappe, A. 1939. *Kyrkor i Ljustorps, Indals samt Medelpads västra domsagas tingslag. Konsthistoriskt inventarium. Sveriges kyrkor. Medelpad. Häfte 2.* Stockholm.

Dybeck, R. 1842. *Runa. En skrift för fäderneslandets fornvänner* 1842. Stockholm.

Enqvist, A. 1943. *Äldre systematiska inventeringar av Medelpads fornminnen.* Det gamla Medelpad. Nr 1. Sundsvall.

Flensburg, P. 1996. *Numismatisk Leksikon.* Vojens.

Fv - *Fornvännen.* Stockholm.

Galster, G. 1917a. Der Bünstorfer Brakteatenfund. *Berliner Münzblätter.* N.F. VI, 1917.

Galster, G. 1917b. Vesterås-Hulpenninge fra Knut Eriksson og hans nærmeste Efterfølgere. *Fv* 1917, 96-101.

Grundberg, L. 1992a. 1000 år kring Risöfjärden. Arkeologiska undersökningar inom Risöfjärdsprojektet 1990-1991. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland*, 131-144. Skrifter från Örnsköldsviks Museum nr 3. Örnsköldsvik.

Grundberg, L. 1992b. Torsåkers medeltidskyrka och sockenbildningen i Ångermanland. *Medeltid i Ådalen. Styresholmsprojektet 1986-1992*:83-115. Härnösand.

Grundberg, L. 1996. "haffr waret ett gamballt capell..." Kvissle kapell i tro och tradition – nya rön om en gammal ruin. *Tidsspår. Hembygdsbok för Ångermanland och Medelpad* 1995-96:83-99.

Grundberg, L. 1997. Medeltida statsmakt i Norrland. Etableringen av de medeltida kungsgårdarna längs Norrlandskusten. *Arkeologi i Mittnorden. Ett symposium kring*

nya arkeologiska forskningsrön:83-116. Acta Antiqua Ostrobotniensia. Vasa.

Hagander, J., Lagerqvist, L.O. & Wiséhn, I. 2002. Elias Brenners myntsamling finns i Moskva. *SNT* 2002:8, 172-177.

Hellberg, L. 1984. Svetjud och Norrlanden. En kompakt forskningsrapport. *Florilegium Nordicum*:135-145. Umeå Studies in the Humanities 61. Umeå.

Hellbom, A. 1972. *Medelpads äldre urkunder.* Det gamla Medelpad nr 8. Sundsvall.

Hellbom, A. 1979. *Medelpads runstenar.* Sundsvall.

Hildebrand, H. 1887. *Sveriges mynt under medeltiden.* Stockholm.

Hildebrand, H. 1889. *Samlingen af svenska mynt i Riksbankens myntkabinett.* Stockholm [genomarbetad och utgiven efter Bror Emil Hildebrands manuskript].

Huggert, A. 1978. S:t Olofs hamn på Drakön, Kyrkesviken i Ulträ och Jungfruhamn på Bjurön. Baspunkter vid medeltidens segelled längs Norrlandskusten. *Studier i norrländsk forntid.* Acta Bothniensia Occidentalis. Skrifter i västerbottensk kulturhistoria 1:77-93. Umeå.

Jonsson, K. 1974. Ett Sigtuna-mynt från 1200-talet. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1974:2, 42.

Jonsson, K. 1983. Översikt över fastlandsmyntningen ca 1180-1250. *NM XXXIV*, 75-103.

Jonsson, K. 1992. Erik Knutsson eller Erik Eriksson? *SNT* 1992:4/5, 104-106.

Jonsson, K. 2002. Utvecklingen av ekonomin som den speglas i myntningen. *Birger jarls tid - en brytningstid?. Sex föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 2001* (red. L. Annerbäck). Runica et medievalia. Opuscula 8, 43-72.

KB - Kungliga Biblioteket, Stockholm.

Keder, N. 1728. *Catalogus Nummorum Sueo-Gothicorum ... in Museo Graingeriano.* London 1728.

Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetariseringen i medeltidens Sverige.* Lund

Sveriges första riksdaler. *Skandinavisk Numismatik* 1978:8, 10-15 (tillsammans med IC).

Sveriges första riksdaler. Kommentar till G. Holsts inlägg. *Skandinavisk Numismatik* 1978:10, 6 (tillsammans med IC).

1979

Prisguide över Sveriges mynt 1818-1979. Stockholm (tillsammans med BA och JES).

Falska ettören av år 1649. *Myntkontakt* 1979:7, 140-142 (tillsammans med IC).

1980

Prisguide över Sveriges mynt 1818-1980. Stockholm (tillsammans med BA och JES).

Sveriges besittningsmynt. Andra upplagan. Stockholm (tillsammans med BA och KJ).

Ett öre SM 1715. Ett par kompletterande synpunkter. *Myntkontakt* 1980:4-5, 80-82 (tillsammans med IC).

Ett öre SM 1715. Ytterligare ett tillägg. *Myntkontakt* 1980:8, 168-169 (tillsammans med IC).

1981

Valsverkspräglad klipping med dubbla årtal 1626/1625. *Myntkontakt* 1981:1, 9-10 (tillsammans med IC).

Kröningskastpenning Karl X Gustav 1654. *Myntkontakt* 1981:4-5, 96-97 (tillsammans med LLt).

Säters "provmynt" 1629. Ett svenskt lokalmynt? *Myntkontakt* 1981:6, 108-114 (tillsammans med IC).

Hur skaffar man mynt. *Myntkontakt* 1981:8, 173-174 (tillsammans med IC och RA).

Om förvaring av mynt. *Myntkontakt* 1981:9-10, 204-205 (tillsammans med IC).

Reflexion under tågresan. *Myntkontakt* 1981:9-10, 206.

1982

Säters "provmynt" 1629. Ett tillägg. *Myntkontakt* 1982:1, 12 (tillsammans med IC).

"Provmynt" eller "lokalmynt"? *Myntkontakt* 1982:1, 13-14 (tillsammans med IC).

Om lokal-"mynt" och en del annat. *Myntkontakt* 1982:1, 17-18 (tillsammans med IC).

Säters "provmynt" 1629. Slutreplik. *Myntkontakt* 1982:6, 140-141 (tillsammans med IC).

Valsverkspräglingen i Västerås 1574-75. Föreligger i opublicerat manuskript (tillsammans med IC).

1983

Äkta och falska guldklippingar 1587-1626. *Numismatiska Meddelanden XXXIV*, 157-195 (tillsammans med IC).

Pripps samling (I) under klubban. *SNT* 1983:2, 38

Yngve Almer lättar på förlåten till vårens storauktion hos Ahlströms. *Skandinavisk Numismatik* 1983:3, 6-7.

1984

Beträffande guldklippingen av 1598 och Göteborgs grundläggning. *SNT* 1984:3, 56 (tillsammans med IC).

ÖR/ÖRE. *SNT* 1984:6, 164 (tillsammans med IC).

Om polletter. *Lagerlista* 63, B. Ahlström Mynthandel AB. September 1984, 42-46 (tillsammans med IC).

1985

"Haga-plåten", En serie polletter med myntvalörer. *SNT* 1985:1, 14 (tillsammans med IC).

Om polletter. *Danish Token Clubs medlemsblad* 31. Januari 1985, 390-395 (tillsammans med IC).

1986

Johan III:s örtugar 1589-91. *SNT* 1986:8, 200 (tillsammans med IC).

1 mark ortig 1593. *SNT* 1986:8, 256 (tillsammans med IC).

Mynt inte lämpliga för spekulationer. Låt historieintresset styra samlandet. *Sydsvenska Dagbladet* Snällposten 4 januari 1986, s. 15 (tillsammans med IC).

1988

Mynt ur Sven Svenssons samling Nr 561-632 (SNF auktion april 1988) *SNT* 1988:3, 94-95.

Angående gyllen 1528 och Gustav Vasas kröningsmynt mm. *SNT* 1988:4/5, 116-124 samt *Skandinaviska Myntmagasinet* 1988:1, 15-19 (tillsammans med IC).

Daler 1534. *Mynthusets auktionskatalog* 22 oktober 1988, 10 (tillsammans med IC).

1989

De två alternativen. En fortsättning angående gyllen 1528. *SNT* 1989:7, 156 (tillsammans med IC).

Författarsignaturer och förkortningar

BA Bjarne Ahlström

BHn Bengt Hemmingsson

IC Ingemar Carlsson

JES Jan-Erik Selin

KJ Kenneth Jonsson

LLt Lars O. Lagerqvist

RA Rolf Alstertun

SB Ahlström-Almer-Jonsson, *Sveriges Besittningsmynt*. Stockholm 1980.

SM Ahlström-Almer-Hemmingsson, *Sveriges Mynt 1521-1977*. Stockholm 1976.

SNT Svensk Numismatisk Tidskrift. Stockholm.

Skatterna från Tuna kyrka och myntcirkulation i Norrland under 1100- och 1200-talen

Leif Grundberg och Kenneth Jonsson

Medeltidsarkeologi och myntfynd i Mellannorrland

Sedan mitten av 1980-talet har kunskapen om norrländsk medeltid ökat radikalt genom en rad tvärvetenskapliga forskningsprojekt. I mellersta Norrlands kustland – i landskapen Ångermanland och Medelpad – har tre projekt genomfört arkeologiska undersökningar på ett antal platser som har haft en

central roll i det medeltida samhället, i första hand borgar, hamnar, kungsgårdar och kyrkplatser (fig. 1). I norra Ångermanland har Risöfjärdsprojektet undersökt 1200-tals-hamnen Kyrkesviken i Grundsunda. I Ådalen i södra Ångermanland har Styresholmsprojektet genomfört undersökningar av fogdeborgen Styresholm i Torsåker från tiden omkring år 1400, kungsgårdsbefästningen "Bjärträ fäste" i Bjärträ från 1300- och 1400-talet, begravningsplatsen Björned i Torsåker från tidig medeltid och Torsåkers medeltida kyrka. I Medelpad har slutligen projektet Centralort i norr undersökt Sankt Olofs hamn i Selånger från 1300- och 1400-talet samt den medeltida kyrkoruinen "Kvissle kapell" i Njurunda.

Vid flera av dessa undersökningar har medeltida mynt påträffats och haft stor betydelse för tolkningen av platsernas datering, funktion, kontakter och status. I samband med undersökningarna vid Kyrkesviken har sammanlagt fem 1200-talsmynt påträffats utöver det som var känt sedan tidigare (Jons-

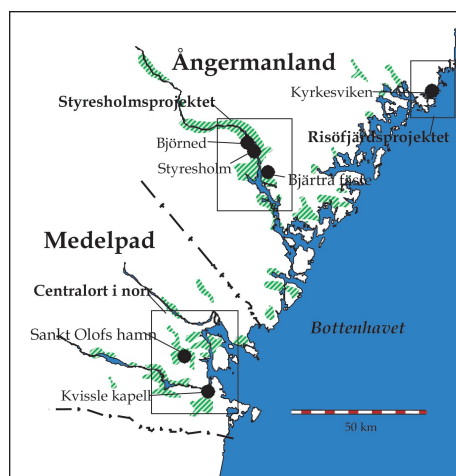

Fig. 1. Karta över de tre forskningsprojekten i Ångermanland och Medelpad med de viktigaste undersökningslokaler markerade i förhållande till järnåldersbygdens ungefärliga utbredning (tonad). Karta: Leif Grundberg.

flera olika etapper alltifrån yngre stenålder och ända in i vikingatid (Baudou 1997). Än mer påtaglig är järnåldersmiljön i Nolbyområdet i Njurunda i omedelbar anslutning till "Kvissle kapell" (Grundberg 1996, 96f). Här finns en lång rad gravfält med bl.a. en 40 m i diameter stor gravhög som är Norrlands största. I en av dessa gravar har ett romerskt mynt präglat för kejsar Valens 367-375 påträffats (SML 7.20).

I detta sammanhang är också själva ortnamnet Tuna av betydelse eftersom det anses vittna om att dessa platser har haft en central administrativ funktion under järnåldern (Strid 1993, 95 f). Detta ortnamn är sällsynt i Norrland, men förekommer symptomatiskt nog förutom i sockennamnet även på det gamla prästbolet i Njurunda, inom vars ägor "Kvissle kapell" är beläget (Hellberg 1984, 137ff.). Även flera andra centralortsindikerande ortnamn finns såväl i Njurunda som i Tuna.

Att Tunabygden liksom anslutande bygder i Medelpad tidigt påverkades av kristendomen framgår av landskapets närmare tjugo kända runstenar från 1000-talet. En av dessa – som, liksom de övriga, tyder på nära kontakter med Mälardalsområdet – är inmurad i kyrkomuren i Tuna. Runstenar finns också exempelvis vid Attmar kyrka och vid Nolby nära "Kvissle kapell" (Hellbom 1979).

Tittar vi på Medelpad och Ångermanland så framträder ett antal centralområden under järnålder och Medeltid. Inga städer grundades i Norrland under medeltiden, utan städernas funktioner tycks här istället ha varit fördelade på olika platser inom dess centralorter. I Medelpad utmärker sig förutom Tuna och Njurunda även Selånger och Skön/Alnö. I Ångermanland har hela nedre Ådalen utgjort ett sådant centralortsområde där tyngdpunkten har förskjutits med tiden. Särskilt viktig tycks dock området kring Styrnäs/Torsåker ha varit, och utanför Ådalen i första hand Härnön, Nordingrå/Nora och Själevad.

Med vår nuvarande kunskap om Medelpads och Tunaområdets ställning och kontakter såväl under medeltiden som under järnåldern (se t.ex. Blomkvist 1994; Ramqvist 1994; Grundberg 1996, 96ff.) är det sammanfattningsvis inte alls nödvändigt att tolka märkliga Tunafynden, såsom bl.a. Klackenberget (1992, 146) har föreslagit, som en tillfälligt passerande pilgrims reskassa. Fynden från Tuna – vars betydelse nu har accentuerats – är snarare uttryck för områdets centrala roll i regionens medeltida samhällsutveckling.

Referenser

Källor

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA). Ämbetsarkivet

Uppsala universitetsbibliotek (UUB). Nordiska samlingen

Litteratur

Arne, T. J. 1931. Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets Samlingar. Fv 1931, 48-93.

Baudou, E. 1997. Om uppkomsten av järnålderns jordbruksbygd i Mellannorrland och boplatser vid Tuna kyrka. *Arkeologi i Mittnorden. Ett symposium kring nya arkeologiska forskningsrön*:11-43. Acta Antiqua Ostrobotniensia. Vasa.

Blomkvist, N. 1996. När blev Sundsvall stad? Om stadsbildningens förutsättningar, föregångare och slutliga förverkligande. *Sundsvalls historia. Del I*:64-116. Sundsvall. Boëthius, B. 1924. Björner, Eric Julius. *Svenskt Biografiskt Lexikon* bd 4, 477-487. Stockholm.

Bonnier, A.C. 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands Kyrkor 1250-1350*. Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 51.

Brenner, E. 1691. *Thesaurus Nummorum Sveo-Gothicorum*. Stockholm 1691 [nytryck 1972 med tilläggsplanscher].

Broberg, A. 1994. Statsbildningsprocess i den politiska maktens marginal. Några exempel från den äldre medeltidens Nord-

bar götalandsbrakteat (slät ring), men möjligen från 1250-1290. De övriga fyra hittades tillsammans och kan betraktas som ett litet skatt- eller depåfynd. De är alla götaländska och har närmare behandlats av Jonsson (1992). Sannolikt har denna depå nedlagts omkring 1240.

Tunafynden, Ljungadalen och mellersta Norrland vid 1200-talets början

Henrik Klackenbergs (1992, 146) har med utgångspunkt i de tidiga 1200-talsmynten i kyrkfynden (fig. 17) visat att Norrlandskusten ingalunda monetariserades senare än Svealand. De svealändska mynten dominerade vid denna tid, men även gotländska och götaländska mynt förekom. De nya uppgifterna förstärker denna bild.

Anders Broberg (1994, 72f.) har lyft fram Klackenbergs resultat och påpekat att det mellannorrländska områdets monetarisering i själva verket ligger hundra år före Mälarskapsen och närmast är att jämföra med det ekonomiskt tidigt utvecklade Linköpings stift. Broberg ser detta som ett utslag av politisk manifestation från kungamaktens sida där en stark regal kontroll har skapat möjligheter att införa pålagor som skulle lösas i penningar. Bakgrunden, menar Broberg, kan ligga i centralmaktens intresse för regionens ekonomiska förutsättningar och dess karaktär som den "politiska maktens marginal". Att den enda kända motsvarigheten till det i Njurunda påträffade Sigtunamyntet har hittats på Åland anses stödja denna tolkning.

Några skriftliga källor som närmare behandlar förhållandena i Medelpad under 1200-talet finns inte, men anmärkningsvärt nog hade såväl ärkebiskopen som kungens (kungens högste representant i regionen) personliga ägointressen i Njurunda vid Ljungans mynningsområde i början av 1300-talet (Hellbom 1972, 43ff.; Blomkvist 1996, 90). Här har också uppenbarligen funnits ett

stormannaskikt under lång tid som sannolikt baserade sin makt på älvens ekonomiska och kommunikativa betydelse.

Den nuvarande kyrkan i Tuna uppfördes först 1776, men föregicks av en medeltida romansk kyrka som låg på samma plats. Den enda medeltida kyrkan i landskapet som har bevarat sin romanska karaktär är Alnö kyrka, men flera kyrkoruiner vittnar om att de tidigaste sockenkyrkorna av sten uppfördes under 1200-talet. De äldsta skriftliga uppgifterna om socknar och kyrkor härrör dock från 1300-talets början. Murrester från den medeltida kyrkan i Tuna visar att även denna haft ett smalare rakslutet kor och således torde ha uppförts just under 1200-talet (Cornell & Rappe 1939, 304ff.). Från denna tid härrör också ett ovanligt dopfuntslock av trä och sannolikt också fragmentet från en dopfunt av sandsten. Från 1200-talets förra del härrör dessutom en emaljerad kopparplatta föreställande Guds lamm med en korsfana som har tillverkats i Limoges i Frankrike. I Njurunda har såväl "Kvissle kapell" som sockenkyrkan i sitt äldsta skede haft en planlösning med smalare rakslutet kor, vilket antyder en tillkomst under 1200-talet. Ett krucifix tillhörande sockenkyrkan härrör från denna tid.

För järnålderns vidkommande är det uppenbart att bebyggelsen i Tunaområdet har varit betydande och ingått i en omfattande och välutvecklad järnåldersbygd i landskapet. Inom själva Prästbolet i Tuna finns flera järnåldersgravfält, varav det närmast kyrkskolan (ca 300 m från kyrkan) är det dominerande med ett 30-tal gravar (inkl. en storhög), flera husgrundsterrasser, stensträngar och odlingsspår (Selling 1977, 334 ff). Andra grupper med järnåldersgravar finns ändå närmare kyrkan, och flera gravar lär ha förstörts redan före 1800-talets mitt (Selling 1977, 311). Nyligen har man också vid en arkeologisk undersökning i åkermarken strax norr om kyrkogården påträffat huslämningar som visar att bebyggelse har funnits här i

son 1992; Grundberg 1992a, 137f.). Vid Styresholm ("Pukeborg") har fem mynt från 1300-talets slut och 1400-talets början hittats utöver två tidigare kända (Grundberg 1997, 102; Wallander 1986, 210, 212), och vid Torsåker kyrka har ett trettiofem medeltida mynt framkommit (Grundberg 1992b, 86f.; Klackenberg 1992, 304, fynd 147). Vid Sankt Olofs hamn har två mynt från 1300-talets mitt påträffats (Grundberg 1997, 96) och vid "Kvissle kapell" fem medeltida mynt utöver tre som lär ha hittats tidigare (Grundberg 1996, 93). Merparten av mynten har bestämts av Monica Golabiewski Lannby vid Kungl. Myntkabinetet.

Med tanke på de få medeltida myntfynd som tidigare varit kända i regionen och som finns redovisade i serien Sveriges Mynthistoria (Malmer & Wiséhn 1983; Wiséhn 1992), är det uppenbart att dessa nya arkeologiska fynd har stor betydelse för forskningen. Förutom den nya kunskap om regionen som de bidragit med, har de också spelat en roll för dateringen av vissa mynttyper (Jonsson 1992). Särskilt viktigt är naturligtvis därvidlag att mynten – till skillnad mot flera av de tidigare fynden – har hittats i arkeologiskt väldokumenterade sammanhang, vilket gör det möjligt att sätta in dem i en kronologisk och kulturhistorisk kontext. Betydelsefullt är i synnerhet att flera av fynden har framkommit i kulturlager på boplatser, till skillnad från de hittills dominerande "kyrkfynden".

Intressant nog är det dock inte bara vid arkeologiska utgrävningar som värdefulla numismatiska upptäckter kan göras; åtskilligt står fortfarande att hämta i våra arkiv. Detta framgår med önskvärd tydlighet av det fynd som gjorts i samband med arkivstudier inom ramen för projektet Centralort i norr. Uppgifterna har såväl numismatiskt som historiografiskt intresse och har dessutom stor betydelse för den pågående medeltidsforskningen i regionen.

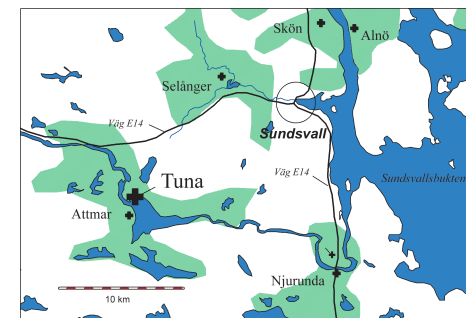

Fig. 2. Karta över centrala delen av Medelpad med platsen för Tuna och de övriga medeltida kyrkorna markerade i förhållande till järnåldersbygdens ungefärliga utbredning (tonad). Karta: Leif Grundberg.

Tunafynden – Nordal, Björner och Teet

I en artikel i Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad nr 6 1991 uppmärksammade Eva Wiséhn (1991, jfr SML 7.44-45) ett par tidiga uppgifter om medeltida myntfynd på Tuna kyrkogård i Medelpad. Dessa uppgifter har publicerats av Arvid Enqvist, dels i dennes bok om äldre inventeringar av fornminnen i Medelpad (Enqvist 1943), dels i dennes översättning (Enqvist 1980) av Matthias Nordals latinska avhandling om Medelpad från 1716. Det ena fyndet gjor-

Fig. 3. De behandlade myntfynden gjordes inom kyrkogården vid Tunas medeltida kyrka som låg på samma plats som den nuvarande. Strax till vänster om kyrktornet skymtar, på andra sidan sjön Marmen, kyrkan i Attmar. Foto: Leif Grundberg.

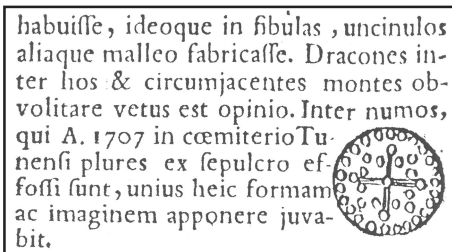

Fig. 4. Matthias Nordal avbildade 1716 ett av de mynt som hittades i Tuna 1707. Efter Wiséhn 1991.

des omkring 1680 med hittills okänt innehåll, det andra 1707 där ett av mynten varit känt genom en avbildning.

Tuna kyrka i Medelpad ligger vid sjön Marmen som är en utvidgning av Ljungan nära älvens utlopp i Bottenhavet (fig. 2). På andra sidan Marmen, mitt emot Tuna, ligger Attmar kyrka som tillsammans med den längre uppströms liggande Stöde församling tillhörde Tuna pastorat (fig. 3). Nedströms Tuna ligger Njurunda socken, i vars gamla sockenkyrka Medelpads enda större medeltida myntfynd har påträffats (Klackenberg 1992, 299, fynd 141).

Uppgiften om 1707 års fynd härrör ur Matthias Nordals avhandling *Exercitium Academicum de Medelpadia* från 1716, som i Arvid Enqvists översättning meddelar: "Av de mynt som 1707 uppgrävdes i rätt stort antal i en grav på Tuna kyrkogård kan

det vara av intresse att här presentera ett. Det har den form och det utseende som vidstående bild visar" (Nordal 1980:52).

Av teckningen (fig. 4) framgår att det är fråga om ett mycket sällsynt mynt av Lagerqvists typ I:B:5b från 1200-talets början. Wiséhn (1991:100) uppger – också det efter Enqvist – att riksantikvarie Liljegren i en förteckning från 1830 omnämner fyndet (nr 74) på följande sätt: "1707 blefvo på Tuna kyrkogård i Medelpad, i en ättehö, åtskilliga mynt funna af Häradshöfdingen Björner".

Wiséhn konstaterar mycket riktigt att Liljegrens uppgift om att fyndet gjorts i en "ättehö" är märklig med tanke på myntets datering.

Ursprunget till Liljegrens uppgift är emellertid betydligt äldre än från 1830-talet. I Antikvarisk-topografiska arkivet finns nämligen en handling från 1700-talets första hälft som beskriver fyndet (fig. 5): "En sølfwerpenning med en kors stämpel, tillika med många andra af samma sort, är af häradshöfdingen Björner, år 1707, i en sådan jordhö [ättehö] på Tuna kyrkiegård i Medelpa funnen." (ATA, Ämbetsarkivet 1, F2:1).

Handlingen, som varken är daterad eller undertecknad, ingår i en serie som berör förvärv av fornsaker 1670-1719 och nämner ytterligare två fornfynd från Medelpad. Innehållet gör det sannolikt att handlingen skrivits av Erik Julius Björner som 1717 anställdes vid Antikvitetsarkivet, där han under

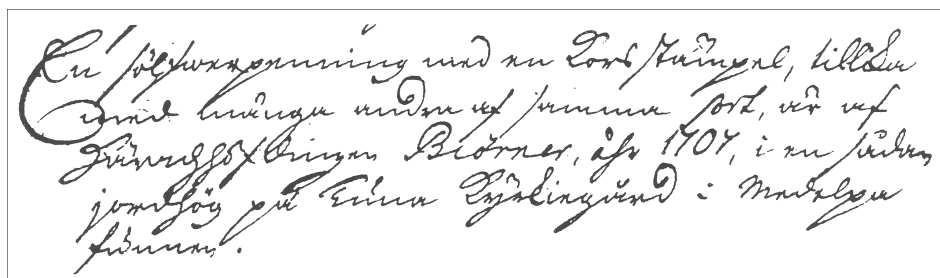

Fig. 5. Denna anteckning om 1707 års myntfynd gjordes sannolikt av Erik Julius Björner omkring 1720. ATA, Ämbetsarkivet 1, F2:1.

inte till Norrland som löd under Hälsingelagen. På samma sätt räknades Jämtland och Härjedalen till Norge vid denna tid. Här har samtliga kända fynd av 1100- och 1200-talsmynt från det medeltida "Stor-Hälsingland" sammanställts. Som en jämförelse redovisas i klump fynden från Jämtland och de s.k. samiska metalldepåerna eller offerplatsfynden i Lapplands och Norrbottens inland som innehåller mynt från denna tid (SML 8); dessa mynt bär i stor omfattning spår efter att ha burits som smycken. Av tabellen framgår att varken Hälsingland eller kustbygderna i Övre Norrland kan uppvisa några fynd från den aktuella tidsperioden; samtliga fynd härrör således från Ångermanland och Medelpad (fig. 16).

Fynden från Medelpad har redan presenterats. De ångermanländska fynden domineras av fyra s.k. kyrkfynd. De första fynden av detta slag gjordes i slutet av 1930-talet i samband med arkeologiska undersökningar av kyrkoruinerna i Gudmundrå (SML 2:21) och Nordingrå (SML 2:48; Rasmusson 1941). I Nordingrå framkom två exemplar av de sällsynta AROS-brakteaterna (LL I:B:4), d.v.s. samma mynttyp som nu har identifierats från det äldre Tunafyndet.

I Gudmundrå framkom inte mindre än åtta mynt från den aktuella tiden; fem svealändska, två götaländska och ett gotländskt. Bland dessa finns ytterligare en AROS-brakteat (LL I:B:4). Bortsett från det gotländska myntet kan de återstående hänföras till 1200-talets andra hälft.

Det senaste kyrkfyndet gjordes 1989 i samband med Styresholmsprojektets undersökningar av Torsåker kyrka (Grundberg 1992b). Därvid framkom sammanlagt tio mynt från den aktuella perioden, varav flertalet var fragmenterade (huvudsakligen ¼-mynt). Merparten var svealändska, men även två gotländska och ett möjligen norskt mynt ingår i fyndet. Märkligt nog framkom även här en AROS-brakteat (LL I:B:4), men också flera mynt slagna under Johan Sverkersson 1216-

1222 (LL III).

Det fjärde kyrkfyndet med 1200-talsmynt gjordes 1955 i lämningarna efter Ådalslidens gamla kyrka där ett svealändskt mynt 1250-1280 (LL IX:4) påträffades (SML 2.87; Wallander 1984). I Ådalsliden har emellertid ytterligare ett fynd gjorts, som dock avviker helt från de övriga fynden i landskapet. I omrörda boplatlager vid Ställverket i Näsåker hittades nämligen 1944 tre tyska mynt sannolikt slagna i Osnabrück i slutet av 1100-talet och början av 1200-talet, ett för biskop Arnold (1173-90) och två för biskop Gerhard (ca 1193-1215) (Zachrisson 1976, 34).

Utöver de rena kyrkfynden finns ytterligare en fyndplats med kyrklig anknytning i regionen, nämligen Kyrkesviken i Grundunda socken. Där har sex 1200-talsmynt påträffats, men inte i kyrkogrunden utan i kulturlager vid de anslutande boplatlämningarna. Ett gotländskt mynt hittades redan 1932 (SML 2.18; Huggert 1978), medan de övriga fem framkom vid Risöfjärdsprojektets undersökningar i början av 1990-talet (Grundberg 1992a). Ett av dessa är ett litet ringfragment av en ej närmare bestämd

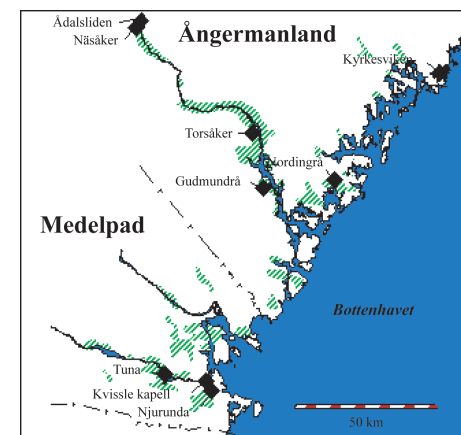

Fig. 17. Karta över fyndplatser för mynt daterade till 1100- och 1200-talen i Ångermanland och Medelpad. Karta: Leif Grundberg.

påträffats, närmare bestämt i Jomala kyrka på Åland (Jonsson 1974; Klackenborg 1992, 128; Broberg 1994, 73).

Fynd av 1100- och 1200-talsmynt i det medeltida Norrland

Under medeltiden tillhörde Gästrikland den uppländska lagsagan och räknades således

KYRKFYND (K) OCH BOPLATSFYND (B)		År	Totalt	Område	Tid	
<i>Medelpad</i>						
Kvissle kapell, Njurunda sn	K	1994-1995	6	Gotland	1225-1288	1
Njurunda kyrka/Kvissle kapell, Njurunda sn	K	1928-1930	60	Svealand	1240-tal?	1
				Götaland	1260-1266	1
				Gotland	1225-1288	1
<i>Ångermanland</i>						
Kyrkesviken, Grundsunda sn	B	1932, 1991-1992	1	Götaland	1250-1290	1
				Gotland	1225-1245	1
Gudmundrå kyrka, Gudmundrå sn	K	1938	350	Svealand	1208-1216	1
					1250-1280	3
					1280-1290	1
				Götaland	1250-1275	1
					1275-1290	1
				Gotland	1225/45-88	1
Nordingrå kyrka, Nordingrå sn	K	1938-1939	837	Svealand	1208-1216	2
Torsåkers kyrka, Torsåkers sn	K	1989	89	Svealand	1208-1216	2
					1216-1222	2
					1234-1250	1
					1250-1280	1
					1200-tal	1
				Götaland	ca 1225?	1
				Gotland	1140-1225	1
					1200-1288	1
Ådalslidens kyrka, Ådalsliden sn	K	1955	109	Svealand	1250-1280	1
Näsåker, ställverket, Ådalsliden sn	B	1944	7	Tyskland	1173-1190	1
					1193-1215	2
<i>Jämtland</i>		K		Svealand	1180-1196	4
					1208-1216	4
					1229-1234	2
					1240-tal?	1
					1250-1280	4
				Götaland	1229-1250	1
				Gotland	1200-1245	4
					ca 1225	1
					1225-1245	2
					1245-1288	1
				Norge	1150-1299	45
<i>SAMISKA OFFERPLATSER</i>						
<i>Lappland och Norrbotten</i>				Svealand	ca 1230	1
				Norge	1100-1299	261
				Tyskland	1152-1190	1
				Land?	1100-t	3

resten av sitt liv var verksam som translator. Fadern var häradshövdingen Mauritz Biörner som uppges ha varit den som gjort fyndet i Tuna. Hans morfar var dessutom den i det följande så väsentlige häradshövdingen Erik Teet och Matthias Nordal hade fungerat som hans informator (Boëthius 1924; Enqvist 1943, 16). Själv var Biörner visserligen endast 11 år gammal när fyndet gjordes, men han hade alla förutsättningar att inhämta tillförlitliga uppgifter om fyndet. Det framgår visserligen inte helt entydigt, men möjligheten finns att det omnämnda myntet kan ha införlivats med Antikvitetsarkivets samlingar. Det skulle i så fall kunna vara identiskt med det exemplar av den berörda typen med okänd fyndort som ännu finns i Kungl. Myntkabinettets samlingar och som avbildas av Wiséhn (1991, 103, fig. 5, nr 1 och 5). Enligt 1720 års inventarium över arkivets samlingar fanns vid denna tid 286 svenska mynt "af Silfwer och pay" (Arne 1931, 89). Viktigast är dock konstaterandet att det aktuella myntet "med en korsstämpel" hittades tillsammans "med många andra av samma sort".

Det något äldre fyndet från Tuna kyrkogård omnämns i början av 1680-talet av Biörners morfar, häradshövdingen i Medelpad Erik Teet. Uppgifterna har samband med de vid denna tid pågående rannsakingarna av antikviteter som genomfördes över hela landet; vår första egentliga fornminnesinventering. Wiséhn (1991, 98) återger efter Enqvist följande uppgifter: "Äre tunna silverpenningar hittade i en grifft i Tuna kyrkiogårdh, som herr Erl. Probst M:r Oloff Lidman haf:r i sina gömmor" (Teet 1683). "För någre åhr sedhan skulle Sacellanus uthi Stödhe H. Peder Hogzelius och Oloff Grelson Sochnestufwe Gubben i Tuuna funnit i Kyrkiogården några små gamla och tunna Silf:penningar" (Teet 1684).

Wiséhn sammanfattar att vi för detta fynd endast vet "att det rör sig om "små gamla och tunna silverpenningar", dvs sannolikt

medeltida brakteater (Wiséhn 1991, 102). I SML görs samma konstaterande: "Någon närmare uppgift angående mynten finns inte" (Wiséhn 1992, 52). Det har emellertid visat sig att det även i detta fall finns flera andra uppgifter om fyndet som dessutom har avgörande betydelse i sammanhanget.

Wiséhns citat ovan från 1684 härrör från det rannsakningsprotokoll från Medelpad som Erik Teet 1685 skickade in till Antikvitetskollegiet (sedermera Antikvitetsarkivet) och som har publicerats i sin helhet av Ståhle (Ståhle 1960). Rannsakingarna från Medelpad publicerades första gången redan av Richard Dybeck (Dybeck 1842, 15ff.) i första årgången av tidskriften Runa 1842. Ståhles återgivning av avsnittet från Tuna (Ståhle 1960, 223), som är ett utdrag ur häradstingens domboksprotokoll, avviker i sin läsning endast i detaljer från Enqvists utgåva. Uppgiften finns också i en något kortare version i Teets originalprotokoll från häradstinget i Tuna den 6 november 1684 som ingår i Medelpads dombok (Ståhle 1960, 219). Denna version bidrar dock inte med några ytterligare upplysningar. Viktigare är däremot den uppgift om samma fynd som återfinns i tingsprotokollet från grannsocknen Attmar den 11 november samma år och som inte återfinns i versionen som sändes till Antikvitetsarkivet: "utj Tuhna kyrckiegårdh skall olaf grellsson Sochnestufukarlen i Tuhna wijdh graffandhet effter ett lik funnet några penger där af hans Erhet Probst fått några till 3 st och H. Pedher Hogzelius 3 st. låge utj Mullen ofr vallen diupt utj leer saman" (Ståhle 1960, 219).

Att fyndet nämns vid tinget i Attmar beror säkerligen på att denna socken tillhörde Tuna pastorat och att prostens från Tuna var närvarande vid Attmartinget. Här framgår således att fyndet gjordes på kyrkogården i samband med "grävandet efter ett lik", att åtminstone sex mynt tillvaratagits (tre av prostens och tre av komministern), att de låg "i mullen över vallen djupt nere i leran" och

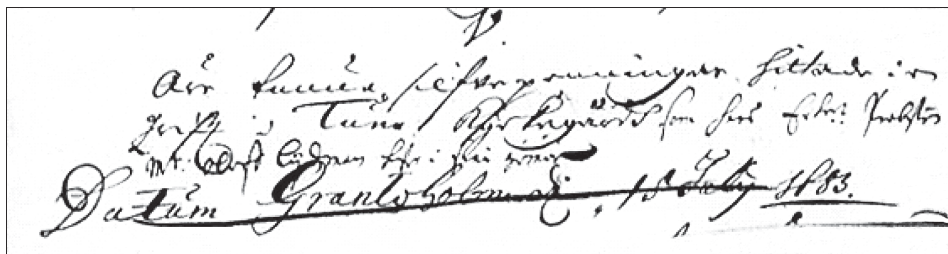

Fig. 6. 1683 skickade häradshövdingen Erik Teet denna anteckning om det äldre myntfyndet i Tuna till Olof Rudbeck d.ä. UUB, Nordin 73, p. 75.

att de hittades tillsammans.

Också den äldre uppgiften om samma fynd från 1683 är återgiven efter Enqvist. Originalen till denna av Teet skrivna handling återfinns i den Nordinska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek (UUB, Nordin 73), varav framgår att den är undertecknad den 15 juli 1683 (fig. 6). Av allt att döma har Teet skickat dessa uppgifter direkt till Olof Rudbeck d.ä., med vilken han var nära befryndad (Enqvist 1943:15 f). Sannolikt gjordes fyndet omkring 1680. Det viktigaste i sammanhanget är emellertid att Teet faktiskt har avbildat två av de påträffade mynten (fig. 7)! Av de tydliga teckningarna råder det ingen tvekan om att mynten tillhör Lagerqvists typer I:B:4 resp. I:B:6, således samma grupp av mycket sällsynta mynt som det som hittades 1707 och avbildades av Nordal.

De nya arkivaliska uppgifterna om myntfynden från Tuna visar alltså att bägge fynden är samtida. Bägge är framkomna i samband med gravgrävning på kyrkogården, men den nya uppgiften från det äldre fyndet tyder knappast på att mynten nedlagts som gravgåva. Uppenbarligen påträffades detta fynd under flat mark och inte i en gravhög. Fyndet omfattade åtminstone fler än sex mynt. Det yngre fyndet bestod av ett "rätt stort antal" mynt av samma sort och uppgifterna antyder här att det framkommit i en gravhög. I så fall kan man tänka sig att

en skatt helt enkelt har grävts ner i fyllningen till gravhögen. Åtskilliga gravhögar finns ännu kvar i närheten av kyrkogården, och uppgifter vittnar om att sådana försvunnit redan före 1800-talets mitt (Seling 1977, 311, 334ff.). Möjligheten finns dock att Björner gjort en feltolkning när han hört berättas att fynden gjorts vid en gravgrävning. En annan möjlighet är att samtliga mynt istället skulle kunna utgöra s.k. kyrkfynd från en eventuell äldre kyrkobyggnad i närheten av den nuvarande kyrkan, men eftersom murar från den medeltida romanska kyrkan har påträffats omedelbart under den nuvarande i samband med en restaurering är detta mindre troligt (Cornell & Rappe 1939, 306 f). Med tanke på sammansättningen av de kända

Fig. 7. Erik Teets anteckning i fig. 6 hänvisar till denna avbildning av två mynt ur fyndet vid Tuna kyrka. UUB, Nordin 73, p. 80.

detta sammanhang är att hyttorna var små och kortvariga (Skjallberg 2001, 216-223). En datering gav 1155-1265 medan andra från samma anläggning gav senare värden och man ska sannolikt bortse från den äldre dateringen (Skjallberg 200, 35). Skjallbergs undersökningar ger därmed inget stöd för den här framförda hypotesen, men i brist på andra förklaringar måste den ses som en möjlighet.

Fyra 1200-talsmynt från grannsocknen Njurunda

1200-talsmynt har i Medelpad förutom i Tuna endast hittats i grannsocknen Njurunda. I samband med restaureringen av ruinen efter den medeltida sockenkyrkan 1928-1930 framkom 60 medeltida mynt. Vid samma tid restaurerades emellertid även den närbelägna ruinen efter "Kvissle kapell" i samma socken, varvid ytterligare tre medeltida mynt påträffades. Tyvärr sammanblandades emellertid mynten från de bägge ruinerna, vilket gör att det inte går att avgöra vilka tre som hittades i "Kvissle kapell" (Klackenberg 1992:135, 298f., fynd 140-141). Bland kyrkfynden från dessa båda platser ingår tre 1200-talsmynt, nämligen två svenska mynt från 1240-talet (?) (LL V) resp. 1260-1266 (LL XVIII:A:2a) samt ett gotländskt präglat 1225-1288 (LL XXII:B) (SML 7.21-22).

Utöver dessa mynt hittades i "Kvissle kapell" ytterligare sex medeltida mynt vid en undersökning i början av 1990-talet som genomfördes av projektet Centralort i norr i samband med en konservering av ruinen (fig.

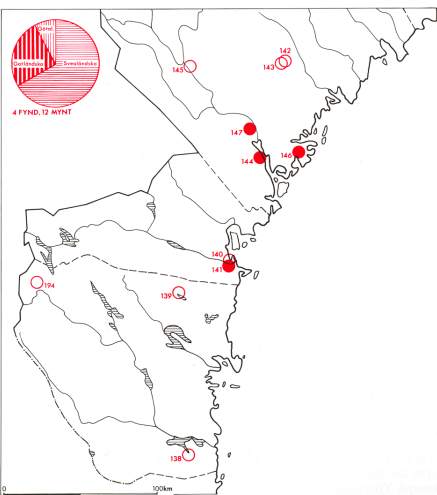

Fig. 17. Fyra av de s.k. kyrkfynden i Ångermanland och Medelpad innehåller mynt från perioden 1200-1250 (fyllda cirklar). Utöver dessa finns ett antal fynd som gjorts utanför kyrkor, däribland fynden i Tuna. Efter Klackenberg 1992.

15). Av dessa härrör fyra från 1400-talet medan ett är obestämt (Grundberg 1996, 93). Det sjätte myntet som hittades i koret var emellertid en gotländsk penning från perioden 1225-1288 (LL XXI eller XXII).

Av dessa 1200-talsmynt från Njurunda är i synnerhet ett mycket ovanligt, nämligen det svenska myntet från 1240-talet (?) (LL V) som slagits i Sigtuna. Förutom detta exemplar har endast ytterligare ett dylikt mynt

SKATTFYND				
Medelpad	År	Område	Tid	Antal
Tuna kyrkogård, Tuna sn	ca 1680	Svealand	1208-1216	minst 6
Tuna kyrkogård, Tuna sn	1707	Svealand	1208-1216	"många"
Ångermanland				
Kyrkesviken, Grundsunda sn	1991	Götaland	1222-1229	1
			ca 1230-1240?	2
			1240-tal	1

Här hittades inte mindre än fem svealandspenningar från perioden ca 1222/34-1250 (Klackenberg 1992, nr 123). Antalet tidiga kyrkor är delvis beroende av sockenbildningen i området och t.ex. i norra Uppland skedde det sannolikt först vid mitten av 1200-talet (Bonnier 1987, 223-232). Fler utgrävningar i tidiga kyrkor skulle därför behövas för att bättre kunna belysa frågan om myntcirkulationen i Svealand. Omvänt gäller att en högre andel tidiga norrländska kyrkor är utgrävda. Svealandspenningarna var stora mynt (och därmed mer värda) som man inte lätt tappade bort även om det halvdunkel som präglade det medeltida kyrkorummet gjorde att det inte alltid var lätt att hitta ett mynt som tappats ner på golvet och fallit ner i en golvspringa. Det faktum att de norrländska fynden till så stor del består av fragment har naturligtvis också gjort att mynten var lättare att tappa bort utan att kunna återfinnas. Frågan om myntcirkulationen i Norrland kontra Svealand bör också belysas över en längre tidsperiod. I Norrland (inkl. Jämtland) finns 12 fynd med svenska mynt från perioden 1196-1250, 9 från 1250-1290, inga från 1290-1318, två från 1318-1340 samt åtta från 1340-1354. Motsvarande siffror för fynden från Svealand är 37, 110, 36, 72 och 117 (Jonsson 2002, 58 - observera att fynden är omräknade till svealandspenningar med 75% silverhalt).

Varför är AROS-typen så dominerande? En orsak måste vara att den med ledning av antalet använda stamper (minst åtta) präglades i stort antal. Att övriga typer är bevarade i så få ex. kan bero på att de präglades i mindre omfattning (ingen annan av kors-typerna är känd från fler än två stamper), men det skulle kunna bero på slumpen. AROS-typen är även vanlig i norska fynd (tre ex.) vilket visar att de många fynden måste bero på att myntningen var stor. Rikedomerna på fynd i Norrland för perioden 1208-1216 är däremot exceptionell (se nedan) och visar att just under denna tid nådde

myntinförseln till Norrland en topp. När mynten väl kommit dit kunde de, i motsats till Svealand, cirkulera under obegränsad tid (systemet med tidsbegränsade mynttyper kan inte ha fungerat i Norrland) vilket kan förklara de många fynden jämfört med Svealand. Vi saknar uppgifter om hur den relativa fördelningen mellan AROS och övriga kors-typer var i Tunaskatterna. Exemplaren i norska fynd bör ha kommit via Norrland eftersom de har en nordlig utbredning i Norge. Att myntningen av AROS-typen var stor kräver en förklaring eftersom Sigtuna (som i ett tidigare skede varit huvudmyntort eller Uppsala (som i ett senare skede blev huvudmyntort) borde ha stått för huvuddelen av utmyntningen under periodtypen och inte Nyköping (S. Aros).

Den enda logiska orsaken till den stora utmyntningen, som dessutom är begränsad till en mycket kort period, skulle kunna vara att man hittat en liten silverfyndighet i trakten (alternativt fått silver som en biprodukt). Gruvor finns i trakten (Näveberg m.fl.), men de verkar ha tagits i drift först från 1300-talet och omfattade koppar och järn. Intressant i

Fig. 15. Vid en restaurering av ruinerna efter "Kvissle kapell" (i förgrunden) i Njurunda 1994-95 påträffades sex medeltida mynt, varav ett gotländskt 1200-talsmynt. Kyrkoruinen ligger i direkt anslutning till flera järnåldersgravfält, varav det som skymtar i bakgrunden omfattar Norrlands största gravhög. Foto: Leif Grundberg.

mynten, uppgifterna om mängden mynt samt inte minst att de först hittade mynten påträffades tillsammans "djupt nere i leran" är det troligare att det rör sig om en eller flera medvetet nedlagda skatter. Det är möjligt att de två fynden som gjorts med 25-30 års mellanrum kan komma från en och samma skatt.

Bakgrund till den medeltida svenska myntningen

Under hela vikingatiden pågick en omfattande myntimport till Sverige. Sammanlagt ca 243.950 mynt finns i fynden varav 2/3 på Gotland. Under denna period ägde den äldsta svenska myntningen rum i Sigtuna ca 995-1030/35 under Olof Skötkonung och Anund Jakob (Malmer 1989, 1997). De svenska mynten (sammanlagt 832 ex. i svenska fynd) kan, trots en omfattande myntning, bara ha dominerat myntcirkulationen i ett begränsat område under en kort tid. I övriga områden utgjorde de en försvinnande liten andel. De norrländska myntskatterna är i ett äldre skede fram till 900-talets mitt koncentrerade till Gästrikland och Hälsingland. Precis som i sydöstra Dalarna och Åland upphör dessa skattfynd praktiskt taget helt av okänd (men gemensam?) anledning under första hälften av 900-talet. I stället förekommer skatter i sydvästra Dalarna, Medelpad och Ångermanland från 900-talets slut till 1000-talets mitt.

Vikingatidens myntimport upphörde vid 1000-talets slut på det svenska fastlandet. Det yngsta skattfyndet från Mälardalen (Venngarn, S:t Olofs sn, Uppland) har slutmynt 1079 och det yngsta fastlandssvenska kommer från Småland (Revsudden, Ryssby

Fig. 8. Mynträkningsområden i det medeltida Sverige fram till ca 1250. Teckning Kenneth Jonsson.

sn) har slutmynt 1100. Perioden därefter är praktiskt taget myntlös (endast enstaka lösfynd förekommer). I västra Götaland (Lödöse) inleds en (i början sporadisk?) medeltida myntning ca 1150 och i Svealand kommer myntningen igång ca 1180/85 i Sigtuna. I båda fallen är det fråga om en kunglig myntning i motsats till den lokalt bedrivna myntning som inletts på Gotland redan ca 1140. En ärkebiskoplig myntning ägde också rum i Sigtuna ca 1185/90-1216. Under medeltiden domineras myntcirkulationen på det svenska fastlandet helt av inhemska mynt fr.o.m. ca 1200. Under perioden fram till ca

Mynträkningar före ca 1250

Svealand	1 mark = 192 penningar
Västra Götaland	1 mark = 384 penningar
Östra Götaland samt Gotland	1 mark = 288 penningar

1250 fanns tre olika mynträskningar (fig. 8).

Endast penningen präglades och följaktligen med olika storlek och vikt i resp. område. Typerna var helt olika vilket betydde att de formellt inte var gångbara utanför sina egna områden, utan då fick de växlas in till den lokala valutan. Det innebar att inom resp. område dominerade mynt präglade efter den förhärskande mynträskningen. Från ca 1200 var myntcirkulationen i västra Götaland säkerligen reglerad i beskattningssyfte med tidsbegränsade typer och detsamma kan ha gällt i Svealand från ungefär samma tid. I östra Götaland fanns uppenbarligen ingen formellt reglerad myntcirkulation utan den betingades av andra skäl. I Svealand och västra Götaland präglades ensidiga mynt, s.k. brakteater, medan de gotländska var tvåsidiga.

Det finns många skattfynd där Knut Erikssons (1167-1196) svealandspenningar ingår. Två är funna i Naverstads kyrka i Bohuslän, som då var norskt, en i Norge och två i Estland. Av de rikssvenska skatterna är fem deponerade under Knuts regering eller kort tid därefter: Gillberga, Kårsta sn, Uppland (KMK 100384); Södermalm, Stockholm; Generalsbacken, Solna, Uppland, Björkenäs, Östra Fågelvik sn, Värmland (SHM 1993); Mackmyra (tvillingskatt), Valbo sn, Gästrikland (SHM 16795, 19479). Tack vare dessa skattfynd är myntningen i Svealand väl belyst under perioden ca 1180-1196, men för den följande perioder fram till 1250 finns en-

Fig. 9. A – Ärkebiskop Olof 1198-1206? Sigtuna. Penning. LL I:B:2; B – Sverker Karlsson 1196-1208? Sigtuna? Penning. LL I:A:14b. Reprofoto.

dast enstaka fynd. Hopade fynd från kyrkor kan endast till en del avhjälpa bristen på skattfynd. Underlaget för att göra en analys av mynthistorien är därför så bristfälligt att många av de tolkningar som görs idag kan komma att revideras genom nya fynd.

Myntningen i Svealand 1196-1216

Två skatter som bl.a. innehåller svealändska typer som sannolikt kan dateras till ca 1200 är Kockhem, Skånings-Åsaka sn, Västergötland (SHM 102, 115) samt Blidsbergs kyrkogård, Blidsbergs sn, Västergötland (SHM 25590). Båda innehåller nämligen en ärkebiskoplig typ med ett huvud med mitra och kräkla, som troligen är präglad i Sigtuna ca 1200 (fig. 9A – LL I:B:2), d.v.s. under ärkebiskop Olof 1198-1206. Bland de svealändska typer som idag förs till Knut Eriksson finns i det ovan nämnda Mackmyrafyndet en motivmässig parallelltyp (fig. 9B – LL I:A:14b), som, om den är samtida, har präglats under Sverker Karlsson 1196-1208. I så fall har den

Fig. 10. Erik Knutsson 1208-1216. Svealand. Penning. A – Myntort? LL I:B:6; B – Myntort? LL I:B:5a; C – Nyköping (S. Aros) LL I:B:4; D – Myntort? LL I:B:5a. A-B – reprofoto; C – Antellska samlingen, Helsingfors, foto Jonas Rundberg; D – Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Köpenhamn, foto Kenneth Jonsson.

en lockande tanke att de har en gemensam källa. Det kan inte vara fråga om mynt ur Brenners samling eftersom Hauberg ska ha slutat att samla 1885 och mynt ur Brenners samling kom inte ut på marknaden förrän ca 1895.

Det är slående hur många ex. som dyker upp vid 1800-talets slut. Det kan ha flera orsaker. Först då utarbetas kataloger som gör att mynten kan identifieras. Mynt från Tunaskatterna eller något annat skingrat fynd kan då ha kommit ut på marknaden. Med undantag för Riksbankens tre ex. är det bara Hauberg som har fler än ett ex. En möjlighet är att alla hans ex. kommer från Bünstorf-skatten genom byten med myntkabinettet i Köpenhamn (som köpt en del av skatten), d.v.s. innan skatten publicerades av Dannenberg 1880 och mer utförligt av Galsäter 1917. I så fall är ännu färre ex. bevarade från Tunaskatterna.

Tunatyperna i ett lösfyndsperspektiv

Efter att skatterna från Tuna m.m. redovisats kan det vara intressant att se på hur periodtypen med kors uppträder i hopade fynd, d.v.s. mynt som hamnat i jorden vid olika tillfällen men inom en begränsad yta som en kyrka eller ett kloster. Alla fynden

kommer från kyrkor med undantag för ett ex. i Varnhems kloster. Distributionen är minst sagt egenartad. AROS-typen är totalt dominerande (13 av 14 ex.). Svealandskapen runt Mälaren var svealandspenningarnas naturliga cirkulationsområden, men bara ett ex. är funnet där (Ekeby kyrka). Nio ex. är funna i Norrland, varav tre ex. i Jämtland, som då var norskt, och sex i Ångermanland. Det är värt att notera att av dessa nio ex. är åtta fragmenterade (fig. 14). Att så många är fragmenterade visar att deras ursprungliga funktion som mynt gått förlorad, vilket helt stämmer med förutsättningen att de inte fungerade som mynt där (d.v.s. med ett nominellt värde, i detta fall 1 penning), även om de kan ha använts som betalningsmedel baserat på vikten (mynten vid denna tid höll 15 lod (ca 94%), d.v.s. så rent silver som man kunde tillverka. Vidare är tre ex. funna i norska kyrkor, varav två i mellersta resp. norra Norge, vilket osökt leder till en koppling med fynden i norra Sverige.

Bristen på fynd i Mälarskapen betyder inte att myntcirkulationen i området var begränsad. Det är snarare bristen på utgrävda, tidiga kyrkor som är en begränsande faktor. Utgrävningen av kyrkan "Flasta mur" vid Skokloster är ett tydligt bevis för detta.

Typ	Dubbel	Punkter	AROS	Stjärnor	Kräkla
LL I:B nr	6	5b	4	5a	3+5c
Sverige					
Ekeby kyrka, Södermanland	-	-	1	-	-
Varnhems kloster, Västergötland	-	1	-	-	-
Gudmundrå kyrka, Ångermanland	-	-	2	-	-
Nordingrå kyrka, Ångermanland	-	-	1	-	-
Torsåkers kyrka, Ångermanland	-	-	2	-	-
Frösö kyrka, Jämtland	-	-	2	-	-
Marby kyrka, Jämtland	-	-	1	-	-
Sundsjo kyrka, Jämtland	-	-	1	-	-
Norge					
Alstahaug kyrka, Nordland	-	-	1	-	-
Ringebu kyrka, Oppland	-	-	1	-	-
Trondheims domkyrka, Sör-Trøndelag	-	-	1	-	-

Typ	Dubbel	Punkter	AROS	Stjärnor	Kräkla
LL I:B nr	6	5b	4	5a	3+5c
Brenner 1714	-	-	1	-	-
RB 1756?	1	1	1	-	-
KMK förvärvsår? (efter 1717?)	-	1	-	-	-
Stiernstedt före 1880	-	-	1	-	-
Hauberg ca 1877-1885	-	1	1	-	1
Bruun ca 1880-1914	-	1	-	-	-
Privat före 1941	-	-	1	-	-
Totalt	1	4	5	0	1

perna med. För en av typerna kan detta förklaras med att den tyske numismatikern Hermann Dannenberg ansåg att typen med stjärnor var dansk när han publicerade Bünsdorfskatten 1880 (Dannenberg 1880, nr 257). När Riksbankens samling publicerades 1889 fanns den emellertid med, men då sannolikt för att Hans Hildebrand (som framgår av förordet) där följde den bestämning som hans far, Bror Emil Hildebrand, gjort eftersom katalogen baseras på Bror Emils manuskript.

Av AROS-typen finns förutom exemplaret i KMK (tidigare i Riksbanken), Antell och Brenner ytterligare två provenienslösa ex. i privat ägo, ett helt och ett fragmentariskt. Det förra är känt sedan 1940-talet och det senare tillhörde en gång den danske samlaren och museimannen Peter Hauberg. Han samlade privat under en mycket kort period, ca 1877-1885 (Flensburg 1996, 134) vilket betyder att det exemplar han hade bör ha förvärvats under den tiden. Av idag kända ex. av AROS-typen kan därför högst fem komma från Tunaskatten 1680.

Även av typen med punkter finns högst fyra kända ex. idag som kan komma från Tunaskatterna. Inget av dem kan säkert sägas komma från dem och typen dyker upp första gången i Nordals avhandling 1716. Nästa gång är illustrationen i den s.k. Rålåmska katalogen, d.v.s. före 1750. De idag bevarade exemplaren redovisas här i den tidsföljd då de först kan antas ha blivit

kända. I Riksbankens samling ingår ett fragment som liksom AROS-typen kan komma från Rålåms samling. Hauberg hade ett helt ex. som han bör ha förvärvat ca 1877-1885. Nästa kända ex. tillhörde Lars Emil Bruun (1852-1923) som började samla mynt i större skala på 1880-talet och han måste ha förvärvat sitt ex. före 1914 då det såldes. I KMK finns ett provenienslöst ex. som kan ha förvärvats mycket tidigt (jfr ovan möjligheten att den förvärvades via Antikvitetsarkivet kort tid efter Tunafyndet 1707). Det som talar för ett sent förvärv är att det inte finns med i Hildebrand 1879, men det argumentet är ganska svagt.

Provenienslösa ex. av övriga typer inskränker sig till ett ex. av typen med kräkla (Hauberg) och av typen med dubbellinjigt kors finns ett fragment i Riksbanken.

Hauberg hade som framgått ovan ett ex. av vardera Tunatyperna. Det som är ännu märkligare är att han dessutom hade typen med kräkla. Det går inte idag att säga varifrån dessa ex. kom, men det är naturligtvis

Fig. 14. Fragmenterade ex. från norrländska fynd. A – Nordingrå kyrka; B-C – Frösö kyrka. Foto Kenneth Jonsson

Fig. 11. Ärkebiskop Valerius 1207-1219? Sigtuna. Penning. LL I:B:3. Reprofoto.

kungliga och ärkebiskopliga myntningen samordnats typmässigt så att de skulle kunna cirkulera samtidigt, d.v.s. under en period när myntcirkulationen var reglerad och endast en mynttyp tilläts cirkulera samtidigt.

Till den följande perioden hör, förutom Tunaskatterna med tre typer (fig. 10A-C), två skatter som båda är funna i norra Tyskland. Bünsdorf 1827, slutmynt efter 1216 (Th fynd 29), samt Bokel 1928, slutmynt ca 1225 (Th fynd 28). Förutom de två typer som ingår i Tuna 1680 innehåller båda dessa skatter en typ med kors med ett korslagt kors som avslutas med stjärnor (fig. 10D – LL I:B:5a). Skatterna är mycket stora; Bünsdorf ca 5.000 ex. och Bokel ca 15.000 ex. I Bokel ingår dessutom typen med dubbellinjigt kors (fig. 10A – LL I:B:6). Förutom de två ex. som redovisas i Meier 1931 fanns ytterligare två ex. av dessa typer i skatten; ett i KMK (se nedan) och ett i Berlin.

Georg Galster, som 1917 publicerade Bünsdorfsvyndet, behandlade dessa typer med kors (med undantag för den sistnämnda Bokeltypen) och daterade dem till tiden efter Knut Eriksson (Galster 1917b). Publiceringen av Bokelfyndet 1931 (Meier 1931) följdes några år senare av artiklar av Thordeman (Thordeman 1934) och Persson (Persson 1935) sedan KMK på auktion i Tyskland förvärvat ett ex. av typen med stjärnor, som kom från en del av Bokelfyndet som inte inrapporterats till myndigheterna. I Thordemans genomgång 1936 av de svenska medeltidsmynten fick hela gruppen beteckningen Ia och med samma datering som Galster föreslagit. En typ med kors varöver en kräkla

publicerades 1940 av Nils Ludvig Rasmusson (fig. 11). Exemplaret kom från auktionen över Peter Haubergs samling (Köpenhamn 3-4 maj 1935, nr 698). I Lars O. Lagerqvists bok 1970 fördes den (liksom de tidigare behandlade typerna) till en ärkebiskoplig myntning under perioden 1190-1210 (LL I:B:3). En av författarna här har tidigare framfört åsikten att endast typen med kräkla över korset kan räknas som ärkebiskoplig, övriga måste höra till en kunglig myntning (Jonsen 1983, 82).

Hur ska alla dessa typer tolkas? Med undantag för typen med dubbellinjigt kors är det uppenbart att de övriga har ett enkelt kors som återges på fyra olika sätt. Det talar för att gruppen ska ses som fyra undertyper av en enhetlig periodtyp. Det ligger i linje med myntningens utveckling från ett mer ostrukturerat skede med ett större antal mer eller mindre närbesläktade typer under Knut Eriksson till enhetliga typer som möjliggör en kontroll av myntcirkulationen med tidsbegränsade (period)typer under Sverker Karlsson (eller senast under Erik Knutsson). Som jämförelse infördes en enhetlig tidsbegränsad periodtyp i västra Götaland under Sverker Karlsson (Jonsson 1983, 81-82). Detta system resulterade i få skattefynd (när en ny periodtyp infördes växades den gamla in till underkurs, t.ex. tre gamla mot två nya vilket gav en negativ ränta på sparad kapital i form av mynt). De skatter som finns består enbart eller huvudsakligen av mynt av en periodtyp (Tunaskatterna kan tas som exempel). Byte av periodtyp sammanföll i regel med tronskiftet. I Svealand krävde denna reform bl.a. en samordning av kungens och ärkebiskopens myntning (jfr antagandet ovan under Sverker Karlsson). Av de fyra typerna har då kungen (Erik Knutsson 1208-1216) präglat tre (LL I:B:4, 5a-b) och ärkebiskopen (Valerius 1207-1219) en (LL I:B:3 [+5c]). Typen med ett dubbellinjigt kors (LL I:B:6) bör räknas till samma typ, vilket visas av att den ingick såväl i Tuna-

Typ	Dubbel	Punkter	AROS	Stjärnor	Kräkla	Totalt
LL I:B nr	6	5b	4	5a	3+5c	
Tuna ca 1680	x	-	x	-	-	minst 6
Tuna 1707	-	x	-	-	-	"många"
Bünstorf	-	-	3	2	-	5
Bokel	1	-	2	1	-	4

fyndet 1680 som i Bokel.

En alternativ tolkning att de olika typerna av kors skulle representera en kronologisk serie är mindre sannolik av två skäl. För det första för att den ärkebiskopliga typen knappast kan ha präglats i kunglig regi med ett så tydligt biskopligt emblem som kräklan utgör. För det andra för att typen med AROS syftar på myntorten Aros (med betydelsen åmyntning). Efter fynden av präglingsunderlag i kv. Rådhuset i Nyköping 1964 (SHM 29486) kan den föras till Nyköping som då uppenbarligen hade namnet Aros (Jonsson 1983, 83), d.v.s. ett Södra Aros i motsats till de tidigare skriftligt belagda Västra Aros (Västerås) och Östra Aros (Uppsala). För att undvika förvirring fick två av Arosorterna senare byta namn.

Typerna utmärker därmed i ett fall myntorten (AROS = Nyköping), i ett fall myntherren (kräkla = ärkebiskopen), medan övriga typers betydelse är osäker (emissioner eller myntorter?).

Med denna tolkning av utvecklingen har båda Tunaskatterna slutmynt 1208. De är de enda svenska skatter som innehåller Erik Knutssons svealändska periodtyp. Det gör det än mer sannolikt att de ursprungligen

Fig. 12. Illustrationer ur den s.k. katalogen över Rålamb's samling.

utgjorde en tvillingskatt, d.v.s. för att skydda sin egendom delade man på den och deponerade den på två närbelägna platser. Den något äldre Mackmyraskatten (se ovan) är ett exempel på en sådan tvillingskatt. Det är också vanligt att skatter vid 1100-talets slut och 1200-talets början hittas på kyrkogårdar. Andra exempel är Öggestorp, Småland (SHM 7135), S. Lundby, Västergötland (SHM 7954), Blidsberg, Västergötland (se ovan) och Ö. Gerum, Västergötland (SHM 908).

För att undersöka vad som hände med mynten i Tunaskatterna behöver vi se vilka provenienslösa mynt som är kända idag av de tre typer som ingick i Tunaskatterna och när dessa typer först publicerades. För 1707 års skatt angavs att mynten var "af samma sort" vilket kan tolkas som att de hade samma motiv. Det kan emellertid inte uteslutas att "sort" syftar på myntens storlek och utförande (brakteat) i stället för på motivet. Det är med andra ord möjligt att alla tre typerna fanns i båda fynden. Att exemplar från Tuna-fynden av alla tre typerna kom ut på samlarmarknaden stöds av det faktum att alla tre finns avtecknade i den s.k. katalogen i KMK med illustrationer över Gustaf Rålamb's (1675-1750) samling (fig. 12). Katalogen (i flera delar) består bara av teckningar av mynt. För de medeltida mynten visar teckningarna i princip alla typer i Brenner samt ett antal mynt/typer som inte illustrerats av Brenner. Det betyder med andra ord att den inte är en katalog över Rålamb's samling utan en katalog över alla då kända mynttyper (Brenner, Bromelius samling, Rålamb's egen samling

Fig. 13. Brenner 1691, tilläggsplansch daterad 1714.

m.m.). Riksbanken, som 1756 köpte Rålamb's samling, hade alla tre typerna och de kan ha kommit från Rålamb's samling. Eftersom två av exemplaren är fragment talar det emellertid för att det inte var fråga om de ex. som illustrerades i Rålamb.

Av dessa tre typer känner vi idag endast till sammanlagt tio provenienslösa ex., d.v.s. mynt som kan tänkas komma från Tunaskatterna. Vi bedömer att antalet för oss okända exemplar är mycket begränsat. Det betyder att endast ett mindre antal av de mynt som ingick i skatterna blivit bevarade till eftervärlden, medan det stora flertalet smälts ned eller försvunnit på andra sätt. De nu kända exemplaren kan ha förmedlats till samlarna i södra Sverige av såväl Erik Teet som Mauritz och Erik Julius Björner, vilka alla kan bedömas ha haft de nödvändiga kontakterna. Speciellt den sistnämnde bör, efter sin anställning vid Antikvitetsarkivet i Stockholm 1717, lätt kunnat få kontakt med samlare, men han måste ha varit för ung för att ha kunnat förmedla det ex. som via Brenner först blev känt på samlarmarknaden.

I den första upplagan (Brenner 1691) av Elias Brenners arbete om Sveriges mynt finns ingen av dessa tre typer med. Det är först på en tilläggsplansch daterad 1714 (fig. 13) som AROS-typen tas med (Brenner 1691, tilläggsplansch 9, Magnus Ladulås nr 9). Eftersom närmast äldre plansch är daterad 1705 är det sannolikt att Brenner kommit i kontakt med myntet mellan 1705 och 1714. Det måste ha varit Brenner, som var en storsamlare, som förvärvat myntet eftersom den engelske

köpmannen Walter Grainger förvärvade Brenners samling 1721 och myntet finns med i katalogen över Graingers samling (Keder 1728, Magnus Ladulås nr 9). Graingers samling inköptes därefter av den ryske fursten Dimidoff. Samlingen skänktes 1772 till universitet i Moskva och överfördes senare till Pushkinmuseet i Moskva (Nathorst-Böös 1964, 131-133). Detta ex. förefaller inte finnas kvar i Moskva (Hagander, Lagerqvist & Wiséhn 2002, 174). Mynt från Brenners samling hade emellertid dykt upp till försäljning i Tyskland ca 1895 och detta ex. kan ha varit ett av de mynt som såldes. Vem som i så fall förvärvat myntet är okänt. Det kan inte vara identiskt med ett ex. i Riksbanken eller i Antellska samlingarna. Exemplaret i Riksbankens samling överlämnades 1872 till KMK eftersom typen saknades där (Hildebrand 1889, iv och 11, nr 12). Den finns heller inte med i Riksbankens accessionskatalog som påbörjades 1836 och måste då ha förvärvats före detta datum, sannolikt i samband med köpet av Gustaf Rålamb's samling. Det ex. som ingick i August Wilhelm Stiernstedts (1812-1880) samling, publicerad 1880 (Stiernstedt 1880, nr 44), följde med när Stiernstedts samling i början av 1880-talet köptes av Herman Frithiof Antell (1847-1893) och därefter skänktes till Nationalmuseet i Helsingfors. Det betyder att såväl Stiernstedt som Riksbanken förvärvat sina exemplar innan Brenners ex. kan ha sålts. Övriga kända provenienslösa ex. kan av andra skäl inte vara identiska med Brenners ex. Var Brenners ex. finns idag är inte känt.

Bland Jacob von Engeström numismatiska anteckningar, som förvaras på KB (Engeströmska handskriftsamlingen C – IX, 1, 16), finns en teckning av typen med dubbellinjigt kors. Teckningen är sannolikt gjord under perioden 1775-1792.

I Hans Hildebrands grundläggande arbete om Sveriges medeltidsmynt (Hildebrand 1887) finns märkligt nog inte någon av ty-